

Ružica Čičak-Chand
Institut za migracije i narodnosti
Zagreb

ETNIČNOST - MIGRACIJA - RAZVOJ: BHUTAN

SAŽETAK

U kontekstu suvremenih južnoazijskih zemalja koje nude jednu od najraznolikijih i najzmršenijih mreža međuetničke interakcije u svijetu, etnički portret najmanje od njih, himalajske kraljevine Bhutan, stiješnjene između dvaju golemih susjeda, Indije i Kine, zanimljiv je ne samo kao primjer upoznavanja jedne od etničkih situacija *per se* već i poučan u smislu praćenja međuetničkih odnosa, koliko specifičnih toliko i usporedivih s etničkim pojavama i procesima drugdje u svijetu. Pored osnovnih povijesnih podataka rad daje pregled najvažnijih etničkih, ali i relevantnih sociopolitičkih i ekonomskih karakteristika područja današnjega Bhutana. Autorica posebice razmatra odnos autohtone sredine i doseljeničke nepalske manjine, poglavito u ozračju procesa modernizacije i općeg društveno-gospodarskog razvoja kraljevine Bhutan.

Skriven u himalajskom planinskom nizu, između asamsko-bengalske nizine u Indiji, na jugu, i tibetskog platoa na sjeveru, što mu daje geopolitičku važnost, Bhutan, "Zemlja Zmaja" ili *Drukjyul*, kako ga zove većina njegova stanovništva, bio je stoljećima izoliran; praktički sve do kraja pedesetih godina ovoga stoljeća Bhutan je ostao relativno izdvojen i nerazvijen. Da nije došlo do invazije Tibeta od strane Kine 1950, Bhutan bi možda i dalje ostao odsječen od modernoga svijeta, ali i pošteđen od nekih svojih današnjih teškoća. Na ulazak kineske vojske u Tibet i na kartografsko polaganje prava Kine na neke dijelove Bhutana, Bhutanci su reagirali zatvaranjem putova prema Kini (Tibetu) i još većim oslanjanjem na Indiju. Danas Bhutan ima s Kinom korektne odnose, a s Indijom tijesne gospodarske i političke veze.

Odnosi Bhutana s Indijom su stari, duboki i raznoliki. Nekoć se veći dio Bhutana nalazio unutar geografskih i političkih granica Indije. Prema indijskoj tradiciji Bhutan je do 7. st. bio dio Kamarupe, drevnoga Asama. U 8. st. tantrički budhist Padmasambhava posjetio je Bhutan i obratio zemlju na buddhizam. Od toga doba Bhutanci smatraju Indiju svojim duhovnim domom i bhutanski su hodočasnici često putovali na jug u obilazak svetih mjesta buddhizma u Indiji.

Brojne bhutanske himne i mantre su na sanskrtu. Čak i bhutansko pismo, koje je jednako s tibetskim, potječe od indijskoga pisma. Tom zajedničkom kulturnom i vjerskom naslijeđu valja dodati i tradicionalne trgovačke veze između dviju zemalja.

U novije vrijeme granični sukobi Indije i Kine 1958. i 1962. istaknuli su još više strateško značenje Bhutana kao tampon države, što je navelo Indiju da obrati veću pozornost svojem susjedu na sjeveru. Tako je Indija praktički u cijelosti financirala četiri petogodišnja plana Bhutana (1961-66; 1966-71; 1971-76; 1976-81) i pomogla nizom drugih akcija razvoj gospodarstva i zemlje u cjelini.

* * *

Bhutan se dijeli na tri fizičko-geografske cjeline: niskobrdsko-planinsku južnu zonu, s planinama koje dosežu do 5.000 stopa nadmorske visine; srednjo-brdsko-planinsku središnju zonu, na visini od 5.000 do 12.000 stopa nadmorske razine; i visokohimalajsku sjevernu zonu. Sukladno tome u Bhutanu vladaju tri klimatske i vegetacijske zone. Južni Bhutan sastoji se od niza strmih brežuljaka kojih su podnožja većim dijelom pokrivena gustim šumama i zato slabo naseljena. Središnji pak Bhutan obilježava nekoliko velikih, plodnih dolina te brda blagih padina. Zapravo, taj dio zemlje čini jezgru oko koje se razvila bhutanska privreda. Glavnina stanovništva nastanjuje od davnina upravo tu središnju regiju. Bhutanci ovise o svega 10% obradive zemlje, jer od ukupno 47.000 km² površine 70% pokrivaju šume, a 20% divlji, nepristupačan teren. Bhutanci pretežito žive od poljodjelstva i stočarstva (Rahul, 1971: 4-6).

Geografska lokacija Bhutana, podjele stvorene uskim prugama dolina i niskih brežuljaka, planine ispresijecane velikim dolinama i snijegom pokriveni vrhovi Himalaja, sve je to utjecalo na oblikovanje profila stanovništva te himalajske kraljevine. Planinski lanci, koji odvajaju središnji od istočnoga i zapadnoga Bhutana i sežu od sjevera do juga, također dijele stanovništvo istočnoga i zapadnoga Bhutana, i etnički i jezično.

Naziv Bhutan potječe od sanskrske riječi *Bhotanta*, što znači kraj (*anta*) Tibeta (*Bhota*), ili granična zemlja Tibeta. Bhutanci, međutim, svoju zemlju zovu *Drukyl (hbrug yul)*,¹ a sebe nazivaju *Drukpa (hbrug pa)*, tj. stanovništvo, narod Bhutana; svoga kralja zovu pak *Druk Gyalpo (hbrug rgyal po)*. Ti nazivi potječu

¹ Sve tibetske riječi u ovom prilogu navode se prema transkripciji u: Rahul, 1971.

otuda što Bhutanci slijede *Drukpa Kagyupa* (*bkah rgyud pa*) buddhizam, koji je državna religija Bhutana od 1616. godine, kada ga je lama Ngawang Namgyal (*bla ma ngag dbang rnam rgyal*) iz južnoga Tibeta prenio u Bhutan. Riječ *druk* izvorno znači zmaj i ime je maloga buddhističkoga samostana u središnjem Tibetu, odakle je i potekla ta škola buddhizma.²

Dio stanovništva, posebno na krajnjem istoku i zapadu zemlje, još slijedi animističke vjerske prakse, kolektivno znane kao *bon* (vjerovanje u bogove, demone i duhove predaka), koji je bio religija Bhutana prije buddhizma. Neka od *bon* vjerovanja ušla su u buddhističke rituale, a i *bon* je posvojio neke rituale i koncepcije buddhizma.

Povijesno porijeklo Bhutana nejasno je. Stari rukopisi nađeni u samostanima sadrže podatke koji do danas nisu dovoljno istraženi kako bi omogućili autentično i cjelovitije pojašnjenje rane povijesti te zemlje. Prema indijskoj tradiciji pleme Koch iz provincije Koch Bihar u zapadnobengalskoj nizini prvobitno je nastanjivalo Bhutan. Doseljenici tibetskoga porijekla počeli su naseljavati Bhutan u prvoj polovici 9. stoljeća, u vrijeme vladavine tibetskoga kralja Ral-pa-cana.

Zabilježeno je da je prije više od tri i pol stoljeća već spomenuti tibetski lama Ngawang Namgyal postao vjerski i politički vladar Bhutana i stekao naslov *Dharma Raja*.³ *Deb Raja* od *Depa* (*sde pa*), prema tibetskom predlošku "regent", "kraljevski namjesnik" ili, prema sanskrtu, *desa* "zemlja", dakle "vladar zemlje". Namgyal je postavio, slijedeći djelomično tibetski model uprave, temelje administrativne organizacije Bhutana, imenovanjem *ponlopa* (*dpon slob*), guvernera regija i guvernera kotareva, *dzongpona* (*rdzong dpon*). Dok je Ngawang Namgyal obavljao i svjetovnu i duhovnu vlast, već je njegov prvi nasljednik zadržao samo vjersku funkciju, dok je za izvršenje svjetovnih poslova imenovao *Deb Raja*. Takva institucija, s dvama vrhovnim autoritetima-za vjerske i svjetovne poslove-zadržala se sve do smrti posljednjega *Dharma Raje*, 1903. godine (Encl. Britanica 2, 1975: 877; Rahul 1971: 22-27). Tako je Bhutan sve do ranih godina 20. stoljeća bio teokratska država na čelu s vrhovnim vjerskim poglavarom, reinkarni-

² Bhutan je zemlja *mahayana* buddhizma (*Drukpa Kagyupa* smjera) koji se proširio u Bhutan preko Tibeta u 8. st. kada je već spomenuti buddhistički mistik Padmasambhava uveo tantrički buddhizam u Tibet i potom u Bhutan. Od sredine 12. stoljeća Bhutan je posjetio veliki broj lama iz Tibeta, tamo se naselio i propovijedao buddhizam. Nekoć su lame i samostani bili isključivo novčano pomagani od bhutanske vlade. I danas bhutanska država izdvaja znatan dio prihoda za njihovo izdržavanje. Lame su još vrlo povlašten sloj i uživaju veliko štovanje među žiteljima.

³ *Dharma Raja* (Kralj ispravne nauke); *dharmah* (sanskrtki *dhr* "držati"; pali-dhammo) višeznačan termin složena značenja u indijskoj filozofiji uopće, a osobito u buddhizmu, gdje postaje središnji pojam i naziv za Buddhin nauk u cjelini.

ranim lamom, zvanim *Dharma Raja* (prema indijskoj tradiciji) ili *Shabdung Rim-pochhe* (shabs drung rin po chhe), čija je glavna djelatnost bila očuvanje središnje uloge samostana i samostanske stege. Odgovornost za svjetovne poslove snosio je *Deb Raja*, postavljen od *Shabdunga*, ali na preporuku Državnoga savjeta koji su sačinjavali *ponlopi* i drugi visoki državni dostojanstvenici. U praksi pak moć ustoličenja *Deb Raja* imao je jedan od dvojice najmoćnijih *ponlopa*, tj. guverner regija Paro ili Tongsa. Da bi se smanjila nedjelotvornost dvostruke, ako ne i trostruke uprave, početkom ovog stoljeća uspostavljena je, uz potporu Britanaca, institucija nasljedne monarhije. Tako je *Tongsa ponlop*, najmoćniji guverner u to vrijeme, bio postavljen za prvoga bhutanskoga nasljednoga vladara i taj se položaj, tijekom gotovo devedeset godina od osnivanja sadašnje dinastije, čvrsto konsolidirao. Time se institucija *Shabdung Rim-pochhe* u Bhutanu, jednaka instituciji *Dalaj Lame* u Tibetu, praktički ugasila, a lame, koji su bili glavni nosioci vlasti u zemlji, s pojavom monarhije donekle su izgubili na moći.

Ugyen Wangchuk (*o rgyan dbang phyung*), koji je 1883. bio guverner Tongsa, uspio se do 1889. nametnuti kao stvarni vladar Bhutana. Zbog svojih velikih zasluga, prvenstveno za uspjeh britanskih vojnih misija u Tibet 1903-1904, britanska vlada Indije priznaje 1907. Ugyen Wangchuka za isključivog vladara Bhutana i dodjeljuje mu titulu maharaje.

Nakon niza godina pokušaja osvajanja Bhutana (u čije razloge ovdje ne možemo ulaziti), Britanci su dobili rat 1864. i sporazumom o miru u Sinchhuli 1865. postigli dogovor da uz godišnju naknadu od 50.000 rupija pripoje dio bhutanskoga teritorija. (Bila je riječ o dijelu regije Duar, pograničnoga područja Asama i Bengala, koji danas čini bogati pojas slavni i najboljih plantaža čaja u Indiji). Ta naknada biva udvostručena 1910, kada Bhutan pristaje da vođenje vanjskih poslova Monarhije preuzme britanska vlada Indije. Sporazum, potpisan u Punakhi 8. siječnja 1910, značio je prekretnicu u povijesti modernoga Bhutana; tim je, naime, sporazumom Bhutan zapravo postao britanski protektorat, premda nije ušao u sastav Britanskoga Imperija. Više je razloga navelo kralja Ugyen Wangchuka da pristane na reviziju sporazuma iz Sinchhule, no prije svega strah da Britanci ne dovedu u pitanje i njegov položaj, kao i strah od kineskog ekspanzionizma. Sporazum iz 1910. ne navodi eksplicite da je savjet britanske vlade Indije obvezujući za bhutansku monarhiju.

Godine 1947. Indija je naslijedila britanske obveze prema Bhutanu. Indija je priznala nezavisnost Kraljevine uz uvjet da bhutanska vlada zadrži s nezavisnom Indijom iste odnose kakve je održavala s britanskom Indijom. Kralj Jigme Wangchuk učvrstio je veze Bhutana s novom Indijom, potpisavši sporazum u Darjeelingu 8.

kolovoza 1949, pristajući "da u pogledu vanjskih poslova Bhutan slijedi savjet vlade Indije" uz jamstvo indijske vlade da se neće miješati u unutrašnje poslove Bhutana. Indija se također obvezala plaćati Bhutanu godišnje odgovarajuću novčanu naknadu te za godinu dana vratiti Bhutanu 90 km² teritorija u području zvanom Devangiri (Rahul 1971: 52-58).

* * *

Većina stanovništva Bhutana istočnotibetskoga je porijekla, nazivaju se *Bhutia* ili *Bhote*, i dijele zajedničko naslijeđe tibetske kulture, jezika i religije. *Bhutia* naseljavaju pretežito sjeverne i središnje dijelove zemlje i govore nekoliko tibetskih narječja; njihov pisani jezik identičan je s tibetskim. U južnom i jugozapadnom Bhutanu živi etnički mješovito stanovništvo s premoćno nepalskim žiteljima, koji su migrirali iz Nepala tijekom prošloga stoljeća. Nepalci doduše ne čine homogenu etničku zajednicu već pripadaju različitim skupinama i slijede kastinski sustav. Mnogi od njih sačuvali su bliske emocionalne, kulturne i ekonomske veze s matičnom zemljom i s indijskim područjima u blizini Bhutana.

Kako nepalska zajednica u cjelini čini najbrojniji etnički element Bhutana i bitna je za stanje međuetničkih odnosa u zemlji, dat ćemo ovdje kraći presjek glavnih etničkih, lingvističkih i vjerskih razlika i podjela u Nepal. Dajući osnovne podatke, uvod u etnosocijalnu strukturu Nepala upozoriti ćemo i na neke nedvojbene sličnosti u oblikovanju etničkoga profila stanovništva tih dviju himalajskih kraljevina.

Velike migracije mongoloidnih skupina iz Tibeta i Indoarijaca iz sjeverne Indije, koje su osnovale rane naseobine u Nepal, stvorile su raznolike jezične, etničke i vjerske formacije. Nepalci indoarijskoga porijekla uključuju stanovništvo nizine Tarai, odnosno skupine Pahari, Nevari i Tharu, koje zajedno broje blizu 10 milijuna i čine, dakle, više od 70% ukupnoga stanovništva zemlje (14 milijuna). Indoarijsko porijeklo bilo je stoljećima izvor ugleda u Nepal i vladajuće nepalske porodice potjecale su redovito iz indoarijskih, hinduističkih krugova. Većina stanovnika koja pripada tibetsko-nepalskim skupinama -*Tamng*, *Rai*, *Limbu*, *Bhote* i *Sunvar* - živi u sjevernim i istočnim dijelovima Nepala, dok *Magar* i *Gurung* skupine naseljavaju središnji dio zemlje, gdje se uglavnom bave uzgojem stoke i sezonski migriraju u druge dijelove zemlje. Većina slavni vojnika *Gurkha* u britanskoj i, poslije, indijskoj vojsci potječe iz *Magar*, *Gurung* i *Rai* etnija. *Sherpe*, koji žive južno od Mount Everesta, glasoviti su planinari. Ukratko, Nepal je od samoga početka bio naseljen brojnim plemenima različitoga rasnog, kulturnog i lingvistič-

kog porijekla. Kako zbog fizičke podjele zemlje, tako i zbog teške prirode terena, te su zajednice živjele u priličnoj izolaciji jedne od drugih. Glavni i službeni jezik Nepala je *nepali (gorkhali)* koji se govori u nizini Tarai i srednjoplaninskom području. Nepali potječe iz sanskrita i tako pripada indoarijskoj grani indoeuropske porodice jezika. Jezici sjevernih i istočnih dijelova zemlje pripadaju većinom tibetsko-burmanskoj skupini.

Socijalni i kulturni sastav Nepala uglavnom se poklapa s fizičkom podjelom zemlje u tri dijela. Granične regije na sjeveru i jugu pokazuju u velikoj mjeri socijalni i kulturni identitet područja s kojima su neposredno vezani. Etnički, stanovništvo na sjeveru, u planinskim krajevima zemlje, pripada, kako već rekosmo, mongoloidnoj rasi, a ono na jugu zemlje indoarijskoj. Također, društvene forme - kastinska struktura, društvene vrijednosti i norme - sjevernih i južnih regija Nepala odgovaraju onima njihova respektivna susjedstva. I, konačno, u Nepal u žive dvije dominantne religije, hinduizam i buddhizam. Hinduizam je prisutan posvuda, ali je zastupljeniji u nizini Tarai, gdje su odvajkada prevladavali indijski kulturni utjecaji, a idući prema sjeveru javlja se buddhizam kao važna kulturna odrednica, odnosno u onim područjima u kojima su dominirali tibetski kulturni utjecaji. U središnjoj regiji Nepala, dolini Kathmandu, najuočljivije je miješanje tih dviju kulturnih struja, od kojih jedna dolazi iz Indije, a druga preko Himalaje. Od davnine hinduistički su vladari doline Kathmandu, imali buddhističke žitelje i kroz stoljeća koegzistencije dvije su vjerske skupine utjecale jedna na drugu. Nepalsko je društvo, ukratko, pluralističko. Raznolikost njegova kulturnoga života nastala je dobrim dijelom ulaskom dviju različitih kultura iz suprotnih smjerova te pojavom treće, kao posljedicom spajanja prvih dviju. Ipak, kako su ljudi i kulturne struje mogli lakše ući u Nepal s juga, to južni utjecaji pretežu u nepalskom socio-kulturnom sastavu (Čičak-Chand 1987: 94, 95, 99, 101-102).

Stanovništvo u velikoj himalajskoj dolini na zapadu i djelimice u središnjem Bhutanu dijeli se u nekoliko skupina tibetskoga (*Bhotia*) porijekla. Većina njih, kako već rekosmo, migrirala je u Bhutan u 9. stoljeću, a neki u najnovije vrijeme (1959-60), zbog kineske aneksije Tibeta.⁴ Premda su prvobitni doseljenici iz Tibeta (zvani *Ngalopi*) tijekom vremena stvorili vlastiti religijsko-kulturni izraz, utjecaj mahayana buddhizma, tibetske varijante, prevladava u njihovim socio-kulturnim navikama. Oni pripadaju *Drukpa Kagyupa* smjeru i govore *dzongke (rdzong ke)* jezik.

⁴ Bhutan je prihvatio više od 6.000 izbjeglica iz Tibeta nakon bijega Dalaj lame iz zemlje 1959. Do 1985. godine 1.633 tibetskih izbjeglica iz Bhutana prihvatila je Indija, dok je 4.206 Tibetanaca primilo bhutansko državljanstvo; status ostalih 1.461 izbjeglica ostao je do danas, na nevolju bhutanskoga režima, neriješen (Baral 1990: 37).

Bhutanci koji poglavito naseljavaju područje istočno od Crnih planina, zvani *Sherchokpa* (*shar phyogs pa*), smatraju se najstarijim većinskim stanovništvom sadašnjeg Bhutana. Indo-mongoloidnoga porijekla, čini se da su u bliskom srodstvu sa stanovništvom sjeveroistočne Indije i sjeverne Burme (Encl. Britannica 2, 1975: 877; Rahul 1971: 7; Holdich 1922: 32). Lingvistička struktura stanovništva istočne regije raznolikija je i složenija od zapadne i zbog uporabe brojnih dijalekata. Postoje također stanovite razlike u odjeći, prehrani i folkloru između istočne i zapadne regije. I pored toga Sherchokpa su uvelike integrirani u široku Drukpa buddhističku kulturu zapadnoga Bhutana.

Porijeklo i povijest manjih etničkih skupina poput *Drokpa* (*hbrokpa*) u istočnom i *Doya* u zapadnom Bhutanu, kao i nekih drugih malo znanih plemena, uglavnom su nepoznati. Drokpa su pretežno stočari - nomadi, koji žive u planinskim predjelima Bhutana. Oni također pripadaju tibetskoj etniji, njegujući vlastite običaje i jezik. Doya, za razliku od Drokpa, prebivaju u nizinskim krajevima i žive od poljodjelstva (Rahul 1971: 7).

Unatoč stoljećima zajedničkoga života različite etničke skupine očuvale su svoje specifičnosti, razlike u jeziku, svijest o etničkom porijeklu, pa i religiji. One se i danas doživljavaju ponajprije u smislu pripadnosti svojim respektivnim plemenskim odnosno etničkim korijenima.

* * *

I pored multietničke strukture bhutanski društveno-politički i ekonomski sustav nije, sve donedavna, bio suočen s etničkim napetostima, već godinama prisutnim u drugim zemljama južne Azije, poput Indije, Pakistana, Šri Lanke, pa i Nepala. Uzrok tome valja potražiti, s jedne strane, u donekle decentraliziranom sustavu vlasti, u kojem je autoritet središnje uprave davao dovoljno prostora za tradicionalne regionalne osobitosti; s druge strane, u kontekstu opće relativno niske razine društveno-gospodarskoga i političkoga razvitka, bilo je dosada moguće zadovoljiti aspiracije kako već etabliranih tako i novih elita, ma koliko različitih po svojim interesima (v. Phadnis 1990: 79-80). Međutim, tijekom posljednja tri i pol desetljeća Bhutan se sve više otvara prema vanjskome svijetu, što uključuje i ubrzaniji proces modernizacije, u kojem korak društvenih promjena može krenuti vlastitim tijekom. Vladajuća elita, svjesna posljedica procesa modernizacije, usvojila je postupni pristup prema gospodarskom razvitku zemlje. Razvoj je tako viđen "u skladu s prirodom i tradicijom zemlje", uz naglašavanje veće mobilizacije raspoloživih resursa putem decentralizacije (Phadnis 1990: 80). No

promjene imaju često nepredvidljivu brzinu i mogu dovesti do zaoštavanja u regionalno-etničkom smislu. Stoga, prevođenje razvojnih strategija u zbilju treba sagledati kako u odnosu na njihove "željene" tako i na "neželjene" posljedice, što očito proizlazi iz iskustva drugih zemalja u južnoazijskoj regiji.

Od potpune izolacije do brze modernizacije i jednako nagle odluke za povratak tradiciji, Bhutan je u posljednja tri i pol desetljeća napravio puni krug. Toliko je nepristupačna bila ta himalajska kraljevina da je Jawaharlal Nehru još ranih šezdesetih putovao čitav tjedan na ponijima i jakovima iz Gangtoka u Sikkimu do Thimpua u Bhutanu. Nakon toga napornoga putovanja indijski je premijer darovao Bhutanu prvu cestu. Tim je činom u Kraljevini započelo novo doba. Do toga vremena Bhutan nije imao javnih škola, cesta, poštanskih i telefonskih komunikacija, zrakoplovnih veza, valute ni mnogih stečevina modernoga svijeta. Prijelaz iz srednjovjekovnog u moderno doba bio je skokovit. Godine 1971. barter sustav zamijenjen je uvođenjem vlastite valute nazvane *ngultrum*. Tri godine poslije Bhutan je otvorio granice turistima. Godine 1976. uspostavljena je telegrafsko-telefonska mreža, a 1983. Bhutan je već imao vlastitu zrakoplovnu tvrtku - *Druk Air*. No razvoj modernih komunikacija, trgovine i industrije uzrokovao je eroziju tradicionalnih oblika života, posebno u mladoga naraštaja. Razvoj turizma ugrozio je mir sela i samostana i doveo do krijumčarenja dragocjenosti. Danas je godišnji ulazak turista radikalno smanjen, a posjet mjestima od interesa strogo reguliran. Lokalno nepoznavanje trgovine te izgradnja cesta i komunikacijskih mreža utjecali su i na demografiju, jer su privukli na tisuće radnika iz Indije i Nepala. Vlada je odgovorila ograničenjem zapošljavanja stranaca.

No trideset i pet godina modernizacije donijele su i neke izravne koristi Bhutanu, između ostaloga, poboljšanje načina obrade zemlje i znatan porast pismenosti bhutanskih žitelja (India Today, 15. 9. 1989).

U prošlosti više od prirodnih ograničenja teškoga planinskog terena, tradicionalna politika vladajućega režima držala je nepalske doseljenike izolirano od domaćega stanovništva. Ta se izoliranost provodila zabranom naseljavanja na sjeveru zemlje, kako nepalski, ali i indijski pridošlice ne bi imali pristupa na tlo autohtonih Drukpa i tako postali prijatnija njihovu statusu i moći. Migracija Nepalaca u Sikkim, gdje su samo tijekom jednoga stoljeća brojčano nadmašili autohtone i vladajuće etničke zajednice Lepcha i Bhotia,⁵ sigurno da je utjecala na

⁵ Snažniji val imigracije Nepalaca u Sikkim potekao je iz područja Darjeelingu u Zapadnom Bengalu i iz istočnih dijelova Nepala. Ta je migracija relativno novijega datuma, jer počinje u drugoj polovici prošloga stoljeća. Proces prilagodavanja i integracije nepalskih doseljenika i Bhotia-Lepcha, domaćega stanovništva, teče vrlo sporo. Nepalci su do danas u cijelosti očuvali svoj jezik, religiju i društvene običaje. Zbog izrazito visoke stope nataliteta Nepalaca, domaće Bhotia-Lepcha stanovništvo Sikkima postalo je u posljednjih sto godina manjina u vlastitoj zemlji; danas su oko dvije trećine žitelja Sikkima nepalskoga porijekla. Bojazan od konačnoga potisnuća autohtone kulture i jezika mjesnog stanovništva te prevlasti doseljenikoga etnokulturnog sloja postala je razumljiva (Rustomji 1973: 149).

takvu politiku bhutanskoga režima. No takva je politika imala mješoviti učinak. S jedne strane doseljenička je skupina ostala na periferiji središnjih struktura moći; s druge strane ona je praktički onemogućila migrantima razvijanje gospodarskoga, kulturnoga i teritorijalnog sklada s ostalom populacijom.

Međutim, od sredine pedesetih, shvativši razvojni potencijal nepalskih Bhutanaca kao zasebne etničke skupine, zgusnute na području najpogodnijem za brzi socio-ekonomski napredak (uz već prisutnu pomoć Indije), bhutanske su vlasti mnogo liberalnije pristupale Nepalcima u političkoj, ekonomskoj i kulturnoj sferi. Godine 1959. vlada je doduše zabranila daljnju imigraciju, ali je istodobno ponudila bhutansko državljanstvo svima tada u Bhutanu nastanjenim Nepalcima, premda je to, prema riječima samog režima, "značilo tek formalno priznavanje postojećega statusa" (Phadnis 1990: 127). Tijekom posljednjih dvaju desetljeća veći je broj Nepalaca uključen u državnu administraciju, najviše u južnom Bhutanu, ali i u glavnom gradu Thimpuu. Kraljevski savjet za politička pitanja, osnovan 1965, uključio je i nepalske predstavnike. I u vrhovnom sudstvu jedan od šest sudaca je nepalskoga porijekla. Premda se naseljavanje Nepalaca u područja izvan južnoga Bhutana još uvijek u praksi obeshrabruje, stanovitom je broju posljednjih godina dopuštena kupnja zemlje u središnjim i sjevernim dijelovima Bhutana. Posljednjih desetljeća vlada otvorenija politika na društveno-kulturnom i obrazovnom polju. Tako se, primjerice, slave glavni hinduistički praznici usporedno s glavnim buddhističkim svetkovinama u cijeloj zemlji, unatoč tome što je buddhizam službena religija Bhutana. Nepalski jezik ima status nacionalnog jezika i obavezan je u osnovnim školama u južnom Bhutanu. Osamdesetih godina vlada je osnovala Savjet za socijalnu i kulturnu promociju, koji zajednički vode bhutanski i nepalski vladini činovnici.

Stoga, uz njegovanje tradicionalnih simbola "Kraljevine Zmaja", kao temelja bhutanskog identiteta i državotvorne nacije, vlada je uložila stanovite napore da se stanovništvo juga uključi u glavne tokove, bez nametanja jednolikosti u socio-kulturnom smislu. Takav pristup može očekivati dalji poticaj s novijom razvojnom politikom koja predviđa širu participaciju i uvećanu decentralizaciju, s određenim ovlastima izravno dodijeljenim upravi na razini kotara (Phadnis 1990: 128). Međutim, u značenju međuetničkih odnosa, učinkovitost takve decentralizacije usko je povezana s političkom sviješću bhutanskih Nepalaca i naravi njihovih veza s politikim vrhom. Jer, još do 1985. u vladinu kabinetu nije bilo ni jednoga nepalskog ministra.

Modernizacija u ekonomiji, kao i u politici, mač je s dvjema oštricama. S jedne strane, modernizacija slabi etničku povezanost i solidarnost, dok s druge strane, potiče rast etničke svijesti.

Razvojne gospodarske aktivnosti u Bhutanu uključuju i širenje industrijskih kompleksa. S postupnim širenjem i razvojem industrije, kao posljedicom realizacije razvojnih programa, broj Nepalaca - od radnika, tehničara, inženjera do voditelja i poduzetnika - ima tendenciju povećanja bržu no ikad prije, unatoč pokušajima vlasti da takav trend spriječi. Postupnim prijelazom od bazične ekonomije na tržišnu, dinamika promjena mogla bi zahvatiti južni Bhutan mnogo snažnije negoli istočne i zapadne regije zemlje. Ovisno o brzini tijeka promjena jug bi mogao početi zahtijevati veći udio u središnjoj upravi no što je to bio slučaj dosada. Svjesna mogućnosti takva razvoja, vlada je, kako već rekosmo, usvojila postupni pristup. No, širenjem fizičke infrastrukture, kao i komunikacijske mreže, proces socijalne promjene mogao bi poprimiti razmjere uznemirujuće za vladajući poredak i njegov sadašnji zakonski okvir.

Valja se podsjetiti da Nepalci čine najveću etničku grupaciju u Bhutanu. Rastući broj nepalskih žitelja - negdje između 30 i 50% ukupnoga stanovništva Bhutana, koje je prema procjeni iz 1985. brojilo 1,286.275 (Baral 1990: 28, 68) - i njihovo relativno napredovanje u obrazovanju, ekonomiji i drugim poljima, autohtoni Bhutanci doživljavaju kao prijetnju svomu socijalnom i etnokulturnom opstanku.⁶ Razlozi tako velikom broju Nepalaca, s tendencijom daljnjeg porasta, su višestruki: a) laka dostupnost i srodna geografska granica Bhutana sa Zapadnim Bengalom; b) uključivanje Nepalaca u razvoj poljodjelstva i stočarstva krčenjem šuma u južnom dijelu zemlje; c) zapošljavanje Nepalaca (i Indijaca) na razvojnim projektima, zbog nedostatka domaće radne i stručne snage; d) visoka stopa nataliteta Nepalaca. Dio problema i razloga demografskoga poremećaja Bhutana svakako proizlazi i iz tradicionalnog otpora autohtonih Bhutanaca prema vrućim nizinama prepunim komaraca, sa klimom i tлом toliko različitim od visinskih krajeva središnjega i sjevernoga Bhutana.

Treba reći da Bhutanci tibetskoga porijekla čine većinu društvene i političke elite na teritoriju čitave Kraljevine. Takav njihov dominantan položaj, u odnosu na druge etnije, očuvao je i praktički se poistovjetio s kulturnom i političkom posebnošću Bhutana i, izuzevši njegov južni dio, temelj je bhutanskoga nacionalnog identiteta. Stoga, premda je politika sadašnjeg kralja pragmatična, spremna mijenjati prijašnje izolacionističko stajalište prema nepalској zajednici, ne treba očekivati neku ravnopravniju interakciju između autohtone sredine i, u mnogočemu, različite doseljeničke kulture, čiju nazočnost starosjedioci (vladajuća elita) doživljavaju ugrožavajućom.

Nepalci pak, unatoč dosadašnjim pokazateljima pozitivne integracijske politike režima, zadržavaju marginalni položaj; smatraju da ih se otvoreno diskriminira kad su

⁶ The Economist od 29. 8. 1992. u povodu kraljeve uredbe o protjerivanju nepalskih građana iz Bhutana, spominje brojku od 1,4 milijuna ukupnoga stanovništva zemlje, od čega 45% čini populacija nepalskoga porijekla i ne tako mali postotak indijskoga porijekla.

u pitanju više službe u vojsci, državnoj upravi ili politici. Primjerice, 1988. samo je jedan Nepalac bio imenovan za pomoćnoga ministra, a dvojica za ambadorske funkcije (Baral 1990: 68). Drugi je problem prije svega psihološke naravi. Naime, iako ima status nacionalnoga jezika, vlada dosada nije priznala nepalski za drugi službeni jezik Bhutana. Samo je *dzongke*, narječje slično tibetskome, službeni jezik Kraljevine.

Neposredni korijeni sada aktualnoga međuetničkoga sukoba između Bhutanaca i Nepalaca - a koji bi mogli akcelerirati neke druge prethodno spomenute procese - leže u Zakonu o državljanstvu iz 1985., prema kojemu Nepalci koji su ušli u zemlju nakon 1958. pripadaju kategoriji "ilegalnih migranata",⁷ a takvih se režim želi riješiti, makar prisilnim izgonom. Naime, prema ocjeni vlasti, posljednji popisi stanovništva ne pokazuju realne etničke odnose, jer su provedeni po iskrivljenim kriterijima, registrujući na desetine tisuća Nepalaca (i Indijaca) - sezonskih radnika, stočara, bezemljaša - koji su ilegalno ušli u zemlju, kao bhutanske građane (Baral 1990: 69-70; The Economist 1992: 51). Tako je, prema viđenju bhutanske vlade, upravo ilegalna migracija postala ključni činilac demografske neravnoteže i otuda nepoželjnih etničkih promjena u zemlji, koje je nužno zaustaviti, odnosno vratiti ih na stvarne relacije. Stoga je od Nepalaca, koji nisu mogli dokazati da su živjeli u Bhutanu 1957, 1958, odnosno 1959, zatraženo da napuste zemlju, ukoliko nisu u braku s etničkim Bhutancem. Godine 1989. započela je deportacija ilegalnih nepalskih migranata i tijekom slijedeće dvije godine vlada Nepala registrirala je nekih 70.000 izbjeglica (The Economist 1992: 51). Dok bhutanski režim govori o ilegalnom boravku, izbjeglice tvrde da su protjerani iz krajeva u kojima su živjeli naraštaji njihovih predaka.

Razlaz između nepalske podređene većine i Drukpa politički dominantne manjine zaoštava se i nekoć mirna himalajska kraljevina našla se u previranju. Dok je na tisuće Nepalaca pobjeglo (ili protjerano) iz Bhutana i potražilo utočište u matičnoj zemlji, mnogi militantni Nepalci prešli su u Indiju i iz zaklona susjednih indijskih drava, Asama i Zapadnoga Bengala, oružano djeluju. Bhutan se sada obraća tim indijskim državama za pomoć u borbi protiv nepalskih gerilaca.

Pitanje nepalskih izbjeglica izazvalo je tešku diplomatsku krizu između Bhutana i Nepala. Odnosi između dviju zemalja još su se više pogoršali kada je nepalski G. P. Koirala zaprijetio internacionalizacijom pitanja izbjeglica, a početkom 1992. vladajući Nepalski kongres priznao legitimitet Bhutanske nacionalne stranke, osnovane u egzilu u Nepal (India Today, 30. 6. 1993: 89).

⁷ Godina 1958. smatra se posljednjom godinom legalnoga ulaska, dok se pretpostavlja da je ilegalna imigracija dobrim dijelom zaustavljena sedamdesetih godina.

LITERATURA

- “Bhutan”, u: *Encyclopaedia Britannica (Macropaedia)*, Chicago, sv. 2, 1975, str. 876-879.
- “Bhutan - Between Two Worlds”, *India Today*, Sept. 15, 1989, str. 70-72.
- “Bhutan - A King’s Order”, *The Economist*, August 29, 1992, str. 51.
- “Bhutan - The Divide Deepens”, *India Today*, June 30, 1993, str. 89.
- BARAL, L. R. *Regional Migrations-Ethnicity - Security: The South Asian Case*. New Delhi: Sterling Publishers, 1990.
- ČIČAK-CHAND, R. “Južna Azija - Migracije kao faktor međudržavnih odnosa”, *Migracijske teme*, Zagreb, god. 1, 1985, br. 1, str. 21-37.
- ČIČAK-CHAND, R. “Nepal - Nacionalna i politička integracija i odnosi s Indijom”, *Razvoj*, Zagreb, god 4, 1987, br. 1, str. 93-111.
- HOLDICH, Thomas. “Bhutan: Strange Hill Folk & Their Enchanted Land”, u: J. A. Hammerton (ur.). *Tribes, Races & Cultures of India and Neighbouring Countries*. New Delhi: Mittal Publ., Reprint 1984, str. 25-48.
- KOHLI, M. “Bhutan - Content in the Old Order”, *World Focus*, New Delhi, god. 1, 1980, br. 1.
- LABH, K. *India and Bhutan*. New Delhi: Oxford Univ. Press, 1969.
- PATTERSON, G. N. “The Indian Border”, u: Wint Guy (ur.). *Asia Handbook*. Harmondsworth, England: Penguin, 1969, str. 47-58.
- PHADNIS, U. *Ethnicity and Nation-building in South Asia*. New Delhi: Sage, 1990.
- RAHUL, R. *Modern Bhutan*. New Delhi: Vikas, 1971.
- RAHUL, R. *Politics of Central Asia*. New Delhi: Vikas, 1973.
- RUSTOMJI, N. *Enchanted Frontiers: Sikkim-Bhutan-Indias North-Eastern Borderlands*. Calcutta: Oxford Univ. Press, 1973.

ETHNICITY - MIGRATION - DEVELOPMENT: BHUTAN

SUMMARY

Among the South-Asian countries which have some of the most diverse and complex networks of inter-ethnic relations in the world, the case of the smallest Himalayan kingdom of Bhutan, situated between two enormous neighbours - India and China, is interesting not only as an example of an ethnic situation per se but is also very instructive in the study of inter-ethnic relations, both as a specificity and in comparative regard to other ethnic and similar processes in the world. Apart from providing basic historical data, the paper reviews the most important ethnic, as well as the relevant sociopolitical and economic characteristics of modern Bhutan. The author examines specifically the relationship between the indigenous milieu and the immigrant Nepalese minority, mainly in the light of the process of modernisation and the general socio-economic development of the Kingdom of Bhutan.